

De 'refuge' te Sint-Andries-Brugge: van bedelaarsgesticht tot Centrum voor Illegalen

Bij Brugge, in de vroegere gemeente Sint-Andries staat een complex dat in de omgeving beter gekend is als de 'refuge' of de 'oude vrouwengevangenis'¹. Deze gebouwen werden geopend begin 20de eeuw en dienden oorspronkelijk voor de opvang van vrouwelijke bedelaars en landlopers. Deze groepen werden voorheen opgesloten

1 Gebruikte afkortingen:

Bull. Strafinr.	Bulletin van het Bestuur (van de) Strafinrichtingen. Bulletin de l'Administration pénitentiaire
R.A.B., A.S.	Rijksarchief te Beveren, Archief van de strafinrichting te Sint-Andries-Brugge
R.A.B., R.W.G.	Rijksarchief te Beveren, Archieven van de rijksweldadigheidsgestichten te Sint-Andries-Brugge en rechtsvoorgangers
R.A.B., R.W.K.	Rijksarchief te Beveren, Archief van de rijksweldadigheidskolonies te Hoogstraten, Merksplas, Rekem en Wortel
Rec.	Recueil des circulaires, instructions et autres actes émanés du Ministère de la Justice ou relatifs à ce département – Verzameling van omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheiden door het ministerie van Justitie uitgegeven of dit departement betreffende, 1795-1973
R.W.G.	Rijksweldadigheidsgestichten
S.A.B., F.O.V.	Stadsarchief Brugge, Fonds Openbare Veiligheid
S.A.B., F.O.W.	Stadsarchief Brugge, Fonds Openbare Weldadigheid

Dit artikel kon niet worden gerealiseerd zonder de medewerking van volgende personen: Noël Geirnaert (Archivaris Stadsarchief Brugge), het administratief personeel van volgende overheidsinstellingen: het Ministerie van Volksgezondheid – Afdeling Brugge, de Rijkswachtbrigade – Afdeling Brugge, de Regie der Gebouwen – Afdeling Brugge en het Centrum voor Illegalen Brugge, Pieter De Gryse (O.C.I.V.) en Koen Vanbrabant.

in het oude bedelaarsgesticht 'de Magdalena'. Aangezien 'de Magdalena' op het einde van de 19de eeuw uit haar voegen barstte, reageerde de overheid met de aanbouw van een nieuwe gevangenis voor vrouwelijke gedetineerden te Sint-Andries-Brugge. In de loop van de 20de eeuw plaatste men in de 'refuge' naast bedelaressen en landloopsters, ook andere categorieën delinquente vrouwen zoals correctioneel veroordeelden, minderjarige meisjes, krankzinnigen, abnormalen, recidivisten, illegalen, terbeschikkinggestelden van de Duitse en Britse overheid, zwangere en bevallen gedetineerden. Deze instelling sloot haar deuren in 1991. De gedetineerden werden overgebracht naar het nieuwe Penitentiair Complex Brugge. Na een grondige renovatie van de gebouwen in de loop van de jaren 1990 vestigden er zich drie overheidsdiensten: de rijkswacht, het ministerie van Volksgezondheid en het Centrum voor Illegalen te Brugge.

De betrachtning van dit artikel is een overzicht te geven van de voorgeschiedenis, het ontstaan en de ontwikkeling van de 'refuge' of de 'oude vrouwengevangenis' te Sint-Andries-Brugge².

Voorgeschiedenis: de bedelaarsgestichten in het Sint-Niklaasgodshuis en de Magdalena te Brugge (1805-1902)

Ter bestraffing van de landloperij en bedelarij werden op 1 april 1805 te Brugge twee penitentiaire instellingen geopend. De eerste instelling, het *maison de répression*, nam haar intrek in het Sint-Niklaasgodshuis. Twee categorieën gedetineerden werden er opgesloten. Ten eerste landlopers en bedelaars die werden gearresteerd op het grondgebied van de stad Brugge. Ten tweede landlopers en bedelaars die bedelden en landliepen op het grondgebied van het

2 De archieven van deze instellingen zijn raadpleegbaar in het Rijksarchief Beveren. Er zijn twee inventarissen die toegang bieden tot deze archieven, nl. BUYCK J. e.a., *Inventarissen van de archieven van de gevangenis te Brugge (1794-1966) en van de gevangenis te Sint-Andries-Brugge (1870-1967)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1999 en BUYCK J. en ROTTHIER I., *Inventaris van het archief van de rijksweldadigheidsgestichten te Sint-Andries-Brugge en rechtsvoorgangers (1815-1992) Overdracht 1999*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2000. Betreffende deze penitentiaire instelling zijn volgende monografieën verschenen: De Strafinrichting te St.-Andries-bij-Brugge, in: *Bull. Strafinr.*, V, 1951, 6, 264-277, De Strafinrichting te Sint-Andries-bij-Brugge, in: *Bull. Strafinr.*, XII, 1958, 5, p. 320-334, Strafinrichting te Sint-Andries-Brugge, in: *Bull. Straf.*, 1977, 2, p. 51-68.

Leiedepartement en waarvan de stad Brugge de onderstandwoning erkende³. De tweede instelling, het *public werkhuis*, werd geopend in het gebouw *de Magdalena*. Het *werkhuis* stond in voor de opvang van mannelijke en vrouwelijke inwoners van de stad Brugge die een bewijs konden voorleggen van het Bureau van Weldadigheid of de Brugse politicommissaris. In dit bewijs stelden deze gemeentelijke overheden dat de betrokken persoon werkloos of behoeftig was en aldus in aanmerking kwam voor de opname in het *public werkhuis*⁴.

In 1822 besliste de gouverneur van West-Vlaanderen het Sint-Niklaasgodshuis om te vormen tot een ziekenzaal voor bedelaars en landlopers⁵. Deze instelling werd waarschijnlijk gesloten in 1828⁶. Zodoende bleef er te Brugge slechts één bedelaarsgesticht over nl. de Magdalena. Het stijgend aantal gedetineerden dwong de directie tot een aantal uitbreidingen waarvan de voornaamste plaatsvond in 1842⁷.

Op 6 maart 1866 stemde het parlement een nieuwe wet betreffende de bestrijding van de bedelarij en landloperij⁸. De invalide en zieke landlopers en bedelaars werden voortaan ondergebracht in de bedelaarsgestichten te Brugge, Rekem en Ter Kameren. Deze instellingen werden beschouwd als centrale hospitaal⁹. De Brugse instelling duidde het ministerie van Justitie aan voor de opvang van invalide Oost- en West-Vlaamse bedelaars en landlopers¹⁰. Validen detineerde men in de landbouwkolonie te Hoogstraten¹¹. De uitvoering van de wet zorgde voor een zorgwekkende daling van het aantal gedetineer-

3 S.A.B., F.O.W., nr. IX A 21, *Extrait des registres des Arrêtés du Préfet du Département de la Lys*, 11 germinal an 13 (1 april 1805).

4 S.A.B., F.O.W., nr. IX A 157, *Arrêté portant établissement d'un atelier de travail dans la ville de Bruges du 11 germinal an 13* (1 april 1805).

5 S.A.B., F.O.V., nr. VII A 47, *Bestuit waarbij het lokaal van St.-Nikolaas-gasthuis te Brugge, tot een gijzelmuis wordt gemaakt*.

6 DUCHEYNE W., *De gevangenis aan het Pandreitje te Brugge 1689-1989*, p. 35-39. Betreffende het Sint-Niklaasgodshuis zie verder: DE DUITSCHÉ M., Het Sint-Niklaashuis als annex van het Sint-Janshospitaal, in: *Brugs Ommeland*, XVII, 1987, p. 199-207.

7 M. VAN HOONACKER, *Uitbreiding van het bedelaarswerkhuis te Brugge (22 juli 1842)*, in: *Biekorf*, 1993, p. 189-194.

8 *Rec.*, 1866, p. 396-399.

9 *Rec.*, 1866, p. 408: *Ces établissements auront à l'avenir, en quelque sorte, le caractère d'hospices centraux*.

10 *Rec.*, 1866, p. 404-408 en *Rec.*, 1867, p. 213.

11 Zie BUYCK J. en VELLE K., *ibid.*

den te Brugge wat meteen financiële problemen met zich meebracht. Om deze te verhelpen stelden de directeur van de instelling en de West-Vlaamse gouverneur voor de Brugse instelling aan te duiden voor de opvang van alle Belgische invalide bedelaars¹². De minister ging hier niet op in. Een jaar later besliste hij alle valide bedelaars en landlopers veroordeeld in Oost- of West-Vlaanderen naar het bedelaarsgesticht te Brugge over te brengen¹³. Deze reorganisatie bracht echter geen afdoende oplossing voor de financiële problemen¹⁴.

De Brugse instelling sloot op 24 maart 1881 haar deuren. Voortaan kregen alle mannelijke en vrouwelijke valide bedelaars een onderkomen in de instelling te Merksplas, terwijl alle mannelijke en vrouwelijke invaliden geplaatst werden te Hoogstraten¹⁵. De opvang van zwangere landloopsters en bedelaressen ging in deze instellingen niet van een leien dakje. Hierop reageerde het ministerie van Justitie begin 1882 met de heropening van het bedelaarsgesticht te Brugge¹⁶. Minister Bara besliste in hetzelfde jaar alle vrouwelijke landlopers en bedelaars naar het bedelaarsgesticht te Brugge over te brengen. De mannelijke bedelaars en landlopers verbleven voortaan te Merksplas en Wortel¹⁷. Vanaf 1886 werden de onhandelbare meisjes van het opvoedingsgesticht te Beernem in een geïsoleerde vleugel van het bedelaarsgesticht te Brugge geplaatst. Hetzelfde lot stond bedelaressen en landloopsters jonger dan 18 jaar die zich aan de prostitutie overleverden te wachten¹⁸.

Deze repressieve maatregelen brachten geen afdoende oplossing. Met de Wet van 27 november 1891 beoogde het parlement een nieuwe classificatie van bedelaars en landlopers. In uitvoering van deze wet maakte de vrederechter voortaan een onderscheid tussen twee categorieën meerderjarige bedelaars en landlopers. Personen die door

12 R.A.B., R.W.G., nr. 47, *Loi du 6 Mars 1866. Rapport de Mr. Le directeur du Dépôt de Bruges au Comité d'inspection au sujet de la situation et des conditions d'existence faite au dépôt par la loi précitée.*

13 *Rec.*, 1867, p. 213.

14 R.A.B., R.W.G., nr. 49, Brief van administratieve commissie aan de gouverneur van West-Vlaanderen, 27 januari 1868.

15 *Rec.*, 1881, p. 122-123. Het bedelaarsgesticht te Ter Kameren was reeds afgeschaft.

16 *Rec.*, 1882, p. 467-468.

17 *Rec.*, 1882, p. 607-608 en VAN RANST J., *Organisation du dépôt de mendicité à Merksplas. Son évolution*, in: *Revue du Droit Pénal*, 1922, p. 22.

18 *Rec.*, 1886., p. 514-515.

omstandigheden, zoals ziekte, ouderdom en beroepsongeschiktheid, landlopers en bedelaars waren, plaatste de vrederechter in een toevluchtshuis voor maximum één jaar. Personen die zich *beroepshalve* aan bedelarij en landloperij overgaven, werden voor een periode tussen de 2 en 7 jaar gedetineerd in een bedelaarsgesticht¹⁹. In de Brugse instelling werd zowel een bedelaarsgesticht als een toevluchtshuis geopend die instonden voor de opvang van alle Belgische vrouwelijke landlopers en bedelaars²⁰. Dit complex kreeg voortaan de naam ‘*Rijksweldadigheidsgestichten*’²¹. Naast de onhandelbare meisjes detineerde men vanaf 1891 nog drie andere categorieën jonge meisjes in het bedelaarsgesticht: meisjes van 18 tot 21 jaar die veroordeeld werden voor bedelarij of landloperij, zwangere meisjes²² en meisjes die zich onzedelijk gedroegen. Vanaf 1893 werden deze meisjes overgeheveld naar het toevluchtshuis.

In de beginjaren was er geen strikte scheiding tussen het bedelaarsgesticht en het toevluchtshuis. Vele faciliteiten, zoals de verpleegzaal, keuken en droogplaats, werden gebruikt door de beide afdelingen maar bevonden zich in de gebouwen van het bedelaarsgesticht. Zelfs moeders met kinderen die in het toevluchtshuis werden geplaatst, verbleven in een lokaal van het bedelaarsgesticht²³. In 1893

19 MOUGENOT R., Het probleem van landloperij en bedelarij, in: *Bull. Straffinr.*, 1960, 2, p. 51-71, *Rijksweldadigheids-koloniën voor landlopers en bedelaars. Verhandeling*, Merksplas, ministerie van Justitie, 1939, p. 3-9 en *Rec.*, 1891, p. 332-338. Betreffende de rijksweldadigheidsscholen te Ruisselede en Beernem zie: BUYCK J., *Inventarissen van de archieven van het rijksopvoedingsgesticht te Ruisselede (1849-1970) en van het penitentiair landbouwcentrum te Ruisselede (1926-1986) met daarin opgenomen de archieven van de verschillende interneringscentra te Kortrijk (1944-1947) en van het interneringscentrum te Moorsele (1944)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1999.

20 *Rec.*, 1891, p. 394 en De strafinrichting te Sint-Andries-Brugge, in: *Bull. Straffinr.*, V, 1951, 6, p. 264.

21 De mannelijke bedelaars en landlopers werden opgenomen in de instellingen te Hoogstraten, Merksplas, Rekem en Wortel. Samen vormden ze de ‘*Rijksweldadigheidskolonies*’. De archieven van deze instellingen zijn raadpleegbaar in het Rijksarchief Beveren. Er is een inventaris die toegang biedt tot deze archieven, nl. BUYCK J. en VELLE K., *Inventaris van het archief van de rijksweldadigheidskolonies Hoogstraten-Merksplas-Rekem-Wortel (1810-1980)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1998.

22 *Rec.*, 1891, p. 403.

23 R.A.B., R.W.G., nr. 76, Verslag van de directeur van het toevluchtshuis, 20 februari 1896: ‘*On voit par là que la séparation des deux établissements est encore loin d’être complète ou même possible*’.

verbleven in beide afdelingen 752 gedetineerden. In 1903 was dit aantal reeds gedaald tot 591²⁴.

De opening en evolutie van het bedelaarsgesticht en het toevluchtshuis te Sint-Andries-Brugge (1902-1993)

Om een strikte scheiding tussen het bedelaarsgesticht en het toevluchtshuis te kunnen realiseren ging het ministerie van Justitie over tot de aankoop van een terrein van 17 ha., gelegen te Sint-Andries-Brugge. In 1902 begon daar de aanbouw van een nieuwe penitentiaire instelling met afzonderlijke lokalen voor de beide afdelingen. Toen in 1914 de werken beëindigd waren bracht men enkel de gedetineerden van het toevluchtshuis naar de nieuwe instelling te Sint-Andries-Brugge over²⁵. In dit toevluchtshuis richtte men 'een rijksweldadigheidsschool' op voor minderjarige meisjes die terbeschikking van de overheid werden gesteld²⁶. De gebouwen werden op 31 juli 1914 officieel ingehuldigd²⁷.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog moesten de gebouwen te Sint-Andries-Brugge worden geëvacueerd. De gedetineerden werden overgebracht naar Frankrijk²⁸. Het is onduidelijk wat er zich nadien afspeelde in de gebouwen te Sint-Andries. We vermoeden dat de instelling te Rekem tijdelijk de taken van de Brugse instelling overnam²⁹.

Na de Eerste Wereldoorlog werden de gebouwen te Sint-Andries terug aangewend als toevluchtshuis. Eind 1920 werd er ook een bedelaarsgesticht geopend. Dit had tot gevolg dat de gedetineerden van de Magdalena ook werden overgebracht naar de nieuwe gebouwen te Sint-Andries-Brugge³⁰. Voortaan fungeerde de penitentiaire instelling

24 R.A.B., R.W.G., nr. 109, *Bevolking van de rijksweldadigheidsgestichten*.

25 DUCHEYNE W., *De gevangenis aan het Pandreitje te Brugge 1689-1989*, Brugge, Marc Van de Wiele, 1989, p. 162 en Strafinrichting te St. Andries-Brugge, in: Bull. Strafinr., 1977, p. 51.

26 *Rec.*, 1912, p. 219-220.

27 R.A.B., R.W.G., nr. 109, *Rijksweldadigheidsgestichten te St. Andries-bij-Brugge*.

28 R.A.B., R.W.G., nr. 109, *Gemiddelde bevolking per vijfjaren*.

29 R.A.B., R.W.G., nr. 695, R.A.B., R.W.K., nrs. 2151 en 2425. Betreffende de rijksweldadigheidskolonie te Rekem zie ook: BUYCK J. en VELLE K., *ibid.*

30 *Rec.*, 1920, p. 575-576 en *Rijksweldadigheidskolonies*, p. 22-23.

te Sint-Andries-Brugge als enige inrichting voor de opvang van vrouwelijke landlopers en bedelaars. Ditzelfde jaar kregen ook meisjes met venerische ziekten een plaats in de afdeling voor minderjarigen. Deze afdeling sloot haar deuren in 1928.

Vanaf het einde van de 19de eeuw maakte de directie een onderscheid tussen 'normale' en 'invalide' bedelaressen en landloopsters. Een vrouw was invalide wanneer ze zwakzinnig was, aan een specifiek dieet onderworpen was of niet bestand was tegen het gewone gevangenisregime. Deze groep, aangeduid als, '*soins speciaux*', plaatste men in een aparte afdeling binnen zowel het bedelaarsgesticht als het toevluchtshuis³¹.

Het aantal bedelaressen en landloopsters nam constant af in de eerste helft van de 20ste eeuw³² (zie tabel 1). Deze daling werd in de tweede helft van de 20de eeuw in de hand gewerkt door de oprichting in 1951 van de Commissie voor Primaire Landloopsters³³ of het Leidend Comité voor Landlopers. Deze commissie kwam tweemaandelijks samen om de reklassering van landloopsters en bedelaressen, die voor de eerste maal in de instelling werden opgenomen en vroeged wensten vrij te komen, te bespreken³⁴.

Tabel 1: Bevolkingsevolutie van het toevluchtshuis en het bedelaarsgesticht (1893-1961)

Jaartal	Toevluchtshuis	Bedelaarsgesticht	Totaal
1893	379	373	752
1903	287	304	591
1913	191	145	336
1923	97	181	278
1933	69	101	170
1943	65	61	126
1951	35	48	83
1961	19	34	53

31 *Rec.*, 1893, p. 199.

32 R.A.B., *R.W.G.*, nr. 61, Maandverslag december 1961 en R.A.B., *R.W.G.*, 109, *Bevolking van de rijksweldadigheids-gestichten*.

33 R.A.B., *R.W.G.*, nr. 109, *Gemiddelde bevolking per vijfjaren*.

34 Vijfjaarlijks verslag 1960-1965, in: *Bull. Strafinr.*, XIX, 1965, 6, p. 23 en Vijfjaarlijks verslag 1975-1980, in: *Bull. Strafinr.*, 1980, 2, p. 210-211. Soms werd echter ook het reclasseringsdossier van recidive landloopsters en bedelaressen behandeld.

Het is onduidelijk hoeveel vrouwelijke landlopers en bedelaars werden gedetineerd tijdens de laatste decennia van de 20de eeuw. Vanaf het jaar 1972 zijn geen archiefbescheiden beschikbaar waardoor de verdere bevolkingsevolutie niet meer kon worden onderzocht. Op 12 januari 1993 werd landloperij en bedelarij uit het strafrecht gehaald, wat het officiële einde betekende voor het bedelaarsgesticht en het toevluchtshuis te Sint-Andries-Brugge³⁵.

De uitbreiding van de instelling (1928-1991)

In de loop van de 20de eeuw plaatste de overheid naast bedelaarsen en landloopsters ook andere categorieën delinquente vrouwen in de instelling te Sint-Andries-Brugge. Voor elke categorie vrouwen voorzag men een aparte afdeling. Hieronder volgt een chronologisch overzicht van de geopende afdelingen. Aangezien de jaren 1940 een eigen stempel drukten op de instellingen belichten we deze periode apart

Krankzinnigengesticht

Naast het bedelaarsgesticht en het toevluchtshuis opende men op 24 februari 1928 het *Gesticht van Sint-Andries bij Brugge*³⁶. Hierin werden vrouwen geplaatst die omwille van hun geestelijke toestand (volledige ontoerekeningsvatbaarheid)³⁷ het normale regime van een gevangenis niet aankunnen³⁸. In de praktijk werden er vooral geïn-

35 *Belgisch Staatsblad*, 1993, februari 4, p. 2199: de artikelen 342 tot 347 van het strafwetboek en de wet van 27 november 1891 werden opgeheven, DE WIT J., *De gevangenis*, Leuven, Davidsfonds, 1994, p. 30 en BEYENS K., SNACKEN S. en ELIAERTS C., *Barstende muren. Overbevolkte gevangenis: omvang, oorzaken en mogelijke oplossingen*, Kluwer Rechtswetenschappen België, 1993, p. 11. (*Interuniversitaire reeks criminologie en strafwetenschappen. Deel 26*).

36 *Rec.*, 1928, p. 57.

37 GOETHALS J., *Abnormaal en delinkwent. De geschiedenis en het actueel functioneren van de wet tot bescherming van de maatschappij*, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1991, p. 50-51 (*Interuniversitaire reeks criminologie en strafwetenschappen. Deel 23*).

38 Na de opening van het gesticht werden een aantal krankzinnigen van het krankzinnigengesticht te Bergen en van een aantal niet-penitentiaire instellingen overgebracht.

terneerde landloopsters ondergebracht³⁹. Deze afdeling werd kort na de Tweede Wereldoorlog afgeschaft⁴⁰.

Gestichten voor recidivisten en abnormalen (sociaal verweer)

Op 1 januari 1931 werd de *wet tot bescherming van de maatschappij tegen abnormalen en gewoontemisdadigers* van kracht⁴¹. Deze wet liet de overheid toe inzake abnormalen twee juridische problemen aan te pakken. Vooreerst konden beklagden, die zich in een bepaalde geestestoestand bevonden, in observatie worden gesteld of aan dwangverpleging worden onderworpen. Ten tweede werd de overheid in de mogelijkheid gesteld om personen die reeds veroordeeld waren en met psychologische problemen kampten administratief onder deze wet te brengen. Als abnormaal beschouwde de overheid de personen die zich in een toestand van niet-volledige toerekeningsvatbaarheid bevonden⁴². Voor deze categorie gedetineerden opende het ministerie van Justitie in de gevangenis te Vorst *het gesticht tot bescherming van de maatschappij voor geïnterneerde abnormale vrouwen*⁴³. In 1939 werd deze afdeling overgebracht naar Sint-Andries-Brugge. In deze afdeling verbleven rustige zwakzinnige veroordeelde of verdachte vrouwen die arbeidsgeschikt waren⁴⁴. Tijdens de jaren 1942-1950⁴⁵ werden deze vrouwen opgevangen in het

39 Strafinrichting te St.-Andries-Brugge, in: *Bull. Strafinr.*, 1977, p. 53.

40 De precieze datum van afschaffing is onduidelijk. Alle artikels betreffende de instelling opgenomen in het Bulletin der Strafinrichtingen geven 1948 als jaar van afschaffing op. Het doornemen van een aantal archiefbescheiden leidde echter tot de volgende verwijzing: *dat het Rijksgesticht voor Geesteszieke vrouwen niet meer zal bestaan tegen het einde dezer maand* (R.A.B., A.S., nr. 63, Brief van de bestuurder van de R.W.G. te Sint-Andries-Brugge aan de gouverneur van West-Vlaanderen, 4 oktober 1946). Tevens beschikken we over opsluitingsdossiers tot en met het jaar 1945. Ook de reeksen boekhoudkundige archiefbescheiden stoppen in 1946. Dit doet ons besluiten dat het krankzinnigengesticht naar alle waarschijnlijkheid in 1946 haar deuren sloot.

41 GOETHALS J., *Wet tot bescherming van de maatschappij in historisch perspectief*, in: CASSELMAN J., *Internering*, Leuven/Apeldoorn, Garant, 1997, p. 20 (*Geestelijke Gezondheidszorg en Recht. Nr. 2*).

42 GOETHALS J., *Abnormaal ...*, p. 50-51.

43 Voor een overzicht van de vrouwen gedetineerd te Vorst zie R.A.B., *R.W.G.*, nr. 1422.

44 *Rec.*, 1939, p. 341.

45 R.A.B., *R.W.G.*, nr. 109, Brief van het Ministerie van Justitie, 19 december 1949.

Rijkskrankzinnigengesticht te Bergen⁴⁶.

De uitvoering van voornoemde wet had eveneens de oprichting op 15 december 1930 van een *gesticht tot bescherming van de maatschappij voor vrouwelijke recidivisten en gewoontemisdadigers* te Sint-Andries-Brugge tot gevolg⁴⁷. In de praktijk werd de eerste recidivist opgenomen in 1933. In de periode 1933 - 1966 verbleven er slechts 42 geïnterneerden⁴⁸.

Strafinrichting

Einde mei 1943 werd in het complex een strafinrichting voor lichamelijk zwakke vrouwen geopend⁴⁹. Op 29 oktober 1943 specificerde de overheid wat ze verstond onder 'lichamelijk zwak': veroordeelde vrouwen die omwille van ouderdom of dementie, chronische ziekte of fysische zwakte het gewone gevangenisregime elders niet aankonden⁵⁰. In de jaren '40-50 werden er nog enkele andere categorieën gedetineerden opgenomen:

- Bij Ministerieel Besluit van 27 februari 1946 werden twee categorieën gedetineerden naar de strafinrichting overgebracht. Allereerst ging het om geesteszwakke vrouwen die niet 'abnormaal' bevonden werden, maar die ongeschikt werden verklaard om het regime van een gewone strafinrichting te ondergaan. Ten tweede plaatste de overheid er veroordeelde vrouwen die aan de tering of aan een aanverwante ziekte leden⁵¹.
- In 1946 werd een arresthuis en een huis van bewaring aan de strafinrichting toegevoegd⁵².
- De overheid besloot in 1950 correctioneel veroordeelde vrou-

46 R.A.B., A.S., nr. 63, Ministeriële Omzendbrief 5 mei 1942 en GOETHALS J., *Wet tot bescherming ...*, p. 20.

47 *Rec.*, 1930, p. 255.

48 R.A.B., R.W.G., nr. 1407; De strafinrichting te St-Andries-Bij-Brugge, in: *Bull. Strafinr.*, V, 1951, 6, p. 268-270, De strafinrichting te Sint-Andries-Bij-Brugge, in *Bull. Strafinr.*, XII, 1958, 5, p. 324 en Strafinrichting te St. Andries-Brugge, in: *Bull. Strafinr.*, 1977, p. 55 en GOETHALS J., *Abnormaal en delinkwent ...*, p. 243-245.

49 R.A.B., R.W.G., nr. 1485 en nr. 109, Omzendbrief 7 augustus 1943.

50 *Rec.*, 1943, p. 197.

51 R.A.B., R.W.G., nr. 109, Omzendbrief 27 februari 1946.

52 R.A.B., R.W.G., nrs. 1489, 1492 en 1503. Wie meer informatie wil over deze afdeling zie: VELLE K., *Zoekwijzer*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, p. 3-4.

- wen, die op het moment van hun plaatsing nog één jaar opgesloten dienden te worden, in de strafinrichting onder te brengen⁵³.
- In 1951 voegde de overheid er vrouwen aan toe die veroordeeld werden tot een straf van maximum 10 jaar en die minstens zes maanden van hun strafeinde verwijderd waren. Vrouwen met een straf boven de 10 jaar konden na een observatieperiode in de strafinrichting te Vorst naar Sint-Andries-Brugge getransporteerd worden⁵⁴.
 - In augustus 1952 werd bepaald dat bij de opheffing van de vrouwenafdeling in het Pandreitje te Brugge de gedetineerde vrouwen naar de strafinrichting te Sint-Andries-Brugge verhuisden⁵⁵.

De jaren 1940

De jaren 1940 verliepen zeer woelig in de instelling te Sint-Andries-Brugge. Maar liefst vier afdelingen werden geopend. In januari 1940 zag het *interneringscentrum voor vreemde ongewenste vrouwen* het daglicht⁵⁶. In dit centrum ving men enerzijds buitenlanders op die zonder de vereiste vergunning het land binnenkwamen of er verbleven. Anderzijds plaatste men er buitenlanders die een 'gevaar' opleverden voor de staatsveiligheid en -economie⁵⁷. Bij aanvang van de Tweede Wereldoorlog werden 84 vrouwen van deze afdeling naar Frankrijk geëvacueerd. Twee geïnterneerden bleven met hun pasgeboren kind te Brugge achter⁵⁸. Vanaf 20 september 1940 werd het interneringscentrum terug in gebruik genomen om zes jaar later definitief afgeschaft te worden. De tweede instelling, nl. *de moederzaal*, opende haar deuren op 17 maart 1941. Alle zwangere gedetineerde vrouwen werden voortaan naar Sint-Andries-Brugge gebracht om er te bevallen en te recupereren. Uiteindelijk keerden deze vrouwen terug naar de instelling waar zij het eerste deel van hun straf uit-

53 *Rec.*, 1950, p. 289.

54 *Rec.*, 1951, p. 81-83.

55 DUCHEYNE W., *op.cit.*, p. 162.

56 De mannelijke ongewenste vreemdelingen werden naar de strafinrichting te Merksplas overgebracht. In verband met deze interneringscentra zie verder: BUYCK J. en VELLE K., *op.cit.*, nr. 2430.

57 R.A.B., R.W.G., nr. 109, Ministerieel Besluit 24 januari 1940.

58 R.A.B., A.S., nr. 63, Brief van de bestuurder van de R.W.G. te Sint-Andries-Brugge aan de Minister van Justitie, 18 juni 1940.

zaten⁵⁹. Het huidige Penitentiair Complex Brugge is tot op heden belast met deze opdracht. In een derde afdeling plaatste de bezetter vanaf 24 juli 1941 terbeschikkinggestelde vrouwen van de *Duitse overheid*. In totaal verbleven hier 44 vrouwen. Deze afdeling werd op 26 september 1944 afgeschaft⁶⁰. Tenslotte werd op 29 oktober 1943 de strafinrichting geopend (*zie hoger*)⁶¹.

In 1944 besliste de Duitse overheid een militair ziekenhuis in de instelling te openen. De gevangenis kreeg daardoor te kampen met een enorm plaatsgebrek. Het merendeel van de vrouwen diende in de loop van het jaar geëvacueerd te worden. Alle bevallen vrouwen bracht men op 3 maart onder in de Rijkskliniek te Brugge en op 10 maart verhuisde een aantal krankzinnigen naar het krankzinnigengesticht te Eekloo⁶². Enkele andere krankzinnigen werden in de gestichten te St-Michiels, Brecht, Sint-Niklaas-Waas en Velzeke-Ruddershove geplaatst⁶³. Maar liefst 120 bedelaressen en landloopsters stelde men in vrijheid. Tot slot werden op 16 maart de vrouwen van het interneringscentrum, zij die terbeschikking van de Duitse overheid stonden en een deel landloopsters en bedelaressen naar het St-Jan-Baptistengesticht te Eeklo gebracht. Na al deze operaties bleven de strafinrichting, een beperkt aantal bedelaressen, landloopsters en zes krankzinnigen over.

Bij de bevrijding nam de geallieerde overheid de instelling te Sint-Andries-Brugge van de Duitse bezetter over. Ook zij brachten in de gebouwen een militair hospitaal onder, nl. *'the 12th general Canadian Hospital'*. Tevens eisten zij de *Fabrique nationale d'armes de guerre* te Steenbrugge op. Deze fabriek diende om aan de achtergebleven bedelaressen, landloopsters en krankzinnigen onderdak te verlenen. De vrouwen van de strafinrichting transporteerde men op 9 oktober 1944 naar de Brugse gevangenis (Het Pandreitse). Pas in december 1945 keerden de vrouwen, die in het fabrieksgebouw te Steenbrugge, in de Rijkskliniek te Brugge en in het St-Jan-Baptistengesticht te

59 R.A.B., *R.W.G.*, nr. 109.

60 R.A.B., *A.S.*, nr. 63, Brief van de bestuurder van de R.W.G. te Sint-Andries-Brugge aan de Kreiskommandantur te Brugge, 20 juni 1944: *gezien we een afdeeling hebben voor geïnterneerden ter beschikking der Duitse overheid*.

61 *Rec.*, 1943, p. 197, zie ook 'de strafinrichting'.

62 *Rec.*, 1944, p. 57-58.

63 R.A.B., *A.S.*, nr. 63, *Lijsten der krankzinnigen*.

Eeklo geplaatst werden, terug⁶⁴. In deze periode opende men een afdeling voor terbeschikkingstelden van de Britse overheid. Hoelang deze afdeling functioneerde is onduidelijk.

Hedendaagse bestemming

De bouw van het penitentiair complex Brugge

In 1981 startten de Regie der Gebouwen en het ministerie van Justitie met het project om een nieuwe strafinrichting te bouwen op een terrein gelegen naast de door ons bestudeerde instelling. Deze nieuwe instelling moest drie bestaande instellingen vervangen, nl. de mannengevangenis in de Brugse stadskern ('*Het Pandreitje*'), de vrouwengevangenis te Sint-Andries-Brugge ('*De Refuge*') en de afdelingen voor abnormalen en recidivisten (Sociaal Verweer) voor Vlaamstalige geïnterneerden in de penitentiare instellingen te Doornik, Turnhout en Merksplas. In de nieuwe instelling voorzag de overheid ruimte voor minstens 686 gedetineerden. Op 10 november 1991 werd gestart met het overbrengen van de mannelijke gedetineerden van de gevangenis te Brugge (Pandreitje) naar het Penitentiair Complex Brugge. Nadien was het de beurt aan de vrouwelijke gedetineerden van de '*Refuge*'⁶⁵. Hierdoor kwamen de gebouwen van de strafinrichting te Sint-Andries-Brugge leeg te staan.

De verschillende overheidsdiensten in de 'refuge' te Sint-Andries-Brugge

De Regie der Gebouwen ging over tot een grondige renovatie van de vroegere strafinrichting. Na het beëindigen van deze werkzaamheden kregen drie overheidsdiensten een onderkomen in de gebouwen te Sint-Andries-Brugge.

Het Centrum voor Illegalen te Brugge opende als eerste op 6

64 R.A.B., R.W.G., nr. 109.

65 *Het nieuwe Penitentiair Complex te Brugge*, Brussel, Regie der Gebouwen – Ministerie van Justitie, s.d. en *Jaarverslag 1997 Directoraat-Generaal Strafinrichtingen*, Brussel, Ministerie van Justitie, z.d., p. 41. De afdeling voor sociaal verweer werd echter ingenomen door de mannenafdelingen. Deze gedetineerden zijn opgenomen te Merksplas.

januari 1995 haar deuren. In dit gesloten centrum worden tegenwoordig drie categorieën *vreemdelingen* opgesloten. Tot midden 1998 was de instelling enkel aangeduid voor de opvang van vreemdelingen overeenkomstig artikel 7 van de Wet van 15 december 1980. Deze wet bepaalt o.a. dat mensen zonder de vereiste documenten of zonder voldoende middelen het Belgische grondgebied moeten verlaten. Deze ‘mensen zonder papieren’ worden er opgevangen in afwachting van hun repatriëring⁶⁶. Bij Koninklijk Besluit van 10 juli 1998 werd het Centrum voor Illegalen te Brugge ook aangeduid voor twee andere categorieën *vreemdelingen*. Het betreft enerzijds vluchtelingen waarvan de asielprocedure nog lopend is en anderzijds vluchtelingen van wie de asielprocedure volledig ten einde is gelopen en die geen toegang tot het Belgische grondgebied kregen. Deze vluchtelingen verbleven in de *transitzone*. In het centrum te Brugge kunnen in de transitzone maximum 80 mannen en 32 vrouwen worden opgevangen. In 1998 verbleven er in totaal 675 personen (zowel illegalen als personen verblijvend in de transitzone) in het Brugse centrum, 446 mannen en 229 vrouwen⁶⁷.

Vervolgens nam in november 1997 een afdeling van het ministerie van Volksgezondheid, nl. de Administratieve Gezondheidsdienst (nu omgevormd tot het Bestuur van de Medische Expertise) haar intrek in een andere vleugel. Deze afdeling is o.a. bevoegd voor de geneeskundige onderzoeken bij aanwerving door verschillende overheden en voor de controle van de ziekteverloven en de arbeidsongevallen. Enkele maanden later (maart 1998) volgden nog andere dien-

66 Betreffende deze wet zie verder: DENYS L., *Vreemdelingenrecht Commentaar*, Heule, U.G.A., 1989.

67 Vluchtelingen die het Belgische grondgebied nog niet hebben betreden en asiel aanvragen verblijven in transitcentrum 127 (Melsbroek). Tijdens het asielonderzoek worden ze in principe overgebracht naar repatriëringcentrum 127 Bis (Steenokkerzeel). In uitvoering van het Koninklijk Besluit kunnen ze voortaan ook worden overgebracht naar het gesloten centrum te Brugge, maar ook naar de centra te Merksplas en te Vottem. (<http://www.mibz.fgov.be>, *Dossier d'information: Non aux centres fermes pour étrangers. Non aux expulsions*, Luik, 1998, Collectif de résistance aux centres pour étrangers., *Centrum voor illegalen te Brugge (CIB). Jaarverslag 1998*, Brugge, Ministerie van Binnenlandse Zaken – Dienst Vreemdelingenzaken – Centrum voor Illegalen Brugge, 1999 en mondelinge gesprekken met het Centrum voor Illegalen Brugge en O.C.I.V. v.z.w., 7 maart 2000). Betreffende de vluchtelingen- en asielproblematiek zie verder: *Vluchtelingenonthaal in de praktijk. Juridische wegwijzer*, Brussel, O.C.I.V. v.z.w., 1997.

sten van ditzelfde ministerie. Het betrof onder andere de Dienst Eetwareninspectie, de Farmaceutische Inspectie en de Provinciale Geneeskundige Commissie⁶⁸.

Tenslotte verhuisde de rijkswacht gedurende 1998 haar diensten van de Predikherenrei te Brugge naar de drie resterende vleugels van de instelling. In de gebouwen te Sint-Andries-Brugge vestigde men o.a. de Rijkswachtbrigade Brugge, de B.O.B. Brugge, de Provinciale Hersteldienst, de Centrale Documentatiedienst en de Dispatching. Deze laatste dienst is bevoegd voor alle oproepen in de geografische driehoek Knokke-Westende-Tielt⁶⁹.

Besluit

Het bedelaarsgesticht de Magdalena kon op het einde van de 19de eeuw de toestroom van bedelaressen en landloopsters niet langer bolwerken. Om dit euvel te verhelpen bouwde men in het begin van de 20de eeuw een nieuw gebouw te Sint-Andries-Brugge, nu gekend als de *refuge* of de *oude vrouwengevangenis*. Naast bedelaressen en landloopsters plaatste de overheid er in een aparte afdeling delinquente meisjes. In de jaren 1920-1930 was het aantal landloopsters en bedelaressen reeds stevig gedaald en waren de delinquente meisjes uit de instelling verwijderd⁷⁰. De vrijgekomen ruimte werd gebruikt om een gesticht voor krankzinnige veroordeelde vrouwen en later een afdeling voor vrouwelijke recidivisten en abnormalen te openen.

De jaren 1940-1946 drukten een eigen stempel op de inrichting. Men opende verschillende afdelingen: een interneringscentrum voor ongewenste vrouwen, een afdeling voor terbeschikkinggestelden van de Duitse en Britse overheid, een moederzaal en een strafinrichting. Van deze vijf afdelingen bleef na het beëindigen van de Tweede

68 Gesprekken met de verschillende diensten van het ministerie van Volksgezondheid – Brugge, 7 maart 2000.

69 *Het Nieuwsblad* (Editie Roeselare), 17 maart 2000, p. 20: verschillende artikels betreffende nachtwerk uitgevoerd door de rijkswacht van het district Brugge en gesprekken met de Regie der Gebouwen – Brugge en de rijkswachtbrigade – Brugge, 7 maart 2000.

70 Waarschijnlijk werden deze meisjes ondergebracht in de Rijkskliniek en –opvoedingsgesticht te Brugge. De archieven van deze instellingen worden momenteel in het Rijksarchief te Beveren geïnventariseerd.

Wereldoorlog enkel de strafinrichting bestaan. Oorspronkelijk was deze afdeling bedoeld voor de opvang van lichamelijk zwakke vrouwen. Pas later, vanaf 1950, plaatste de overheid er 'normale' veroordeelde vrouwen.

In de jaren 1950-1980 daalde het aantal bedelaressen en landloopsters. De strafinrichting breidde daarentegen uit o.a. door de opname van gedetineerden afkomstig van 't *Pandreitje*. In 1981 besliste het ministerie van Justitie het penitentiair complex te Brugge te bouwen dat zou instaan voor de opvang van zowel mannen (*Pandreitje*) als vrouwen (*refuge*). De gebouwen te Sint-Andries-Brugge kwamen leeg te staan. Maar niet voor lang. In de jaren 1990 renoveerde de overheid de gebouwen grondig. Drie diensten werden er ondergebracht: de rijkswacht, het ministerie van Volksgezondheid en het Centrum voor Illegalen te Brugge.